



לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וארא, תשס"ח
מספר 737

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

עוד על צאצאות יעקב הערות למאמרו של אלכסנדר קליין "בנות יעקב" (פרשת וישב)

אלכסנדר קליין מייחד את רוב מאמרו "בנות יעקב" לגישות פרשניות בשאלה מי היו בנותיו ונכדותיו של יעקב הכלולות בשני כתובים מקראיים: האחד המזכיר את האבל על היעלמות יוסף – "וַיִּקְמוּ כָל בְּנֵי וְכָל בְּנֹתָיו לְנַחֲמוֹ" (בר' לז: לה), והאחר המציין שנלוו אל יעקב בהליכתו למצרים – "בְּנֵי וְכַנִּי בְנֵי אֶתוֹ בְּנֹתָיו וּבְנֹת בְּנֵי וְכָל זָרְעוֹ" (שם מז: ז). מוצא דיונו של קליין הוא אזכורים מפורשים ברשימת שבעים יורדי מצרים (שם ח-כז)¹ של בת יחידה שהייתה ליעקב – דינה, ושל נכדה אחת – שָׁרָח בת אשר, ולעומתם מקורות מדרשיים המספרים על בנות נוספות במשפחת יעקב ומצדיקים את הביטויים "בנתיו" ו"בנות בניו".

יוער תחילה שקליין הביא משמו של רש"י את המחלוקת התנאית בין רבי יהודה ובין רבי נחמיה, שמקורה בבראשית רבה.² הראשון סובר ש"לאחיותיהם נשאו השבטים", והאחרון – שנשי השבטים היו כנעניות. לאמתו של דבר, יש בספרות המדרשית מגוון רחב יותר של השקפות בעניין תאומות אלה. לפי הנאמר בדרשה אחרת בבראשית רבה, כל שבט נולדה תאומתו עמו, ועם בנימין נולדה תאומה יתרה.³ בבבא בתרא מועלות סברות הנדחות בסופו של דבר, שתאומה נולדה עם דינה ועם בנימין.⁴ ב"פרקי רבי אליעזר" נאמר שכל בני יעקב נולד זיווגם עמהם מלבד יוסף ודינה.⁵ מקורות אלה נותנים מענה לשאלה עם מי נישאו בני יעקב, ובהתחשב באלמנט הדרשני הניצב בתשתיתם אין לצפות לפירוט שמות הנשים. בזיקה לזה יוזכר שאין בספרות המדרשית הידרשות לכינויי נשי בני יעקב מלבד אלה שנתפרשו במקרא: "בַּת אִישׁ פְּנֵעֲנִי וְשֵׁמוֹ שׁוּעַ" (לח: ב) – אשת יהודה,⁶ ו"אסנת בת פוטי-פרע" (מא: מה) – אשת יוסף.⁷ הגם שנשי בני יעקב ירדו מצרימה, לא נמנו במניין היוורדים (מו: כו). ואשר לנשי יעקב עצמו – שמותיהן נזכרו במניין יורדי מצרים כאימהות בני יעקב, אולם הן לא נכללו במניין באי מצרים.⁸

¹ מניין של שבעים יורדי מצרים מוזכר אף בשמות א-א-ה; דברים י: כב.

² בראשית רבה, מהדורת תיאודור-אלבק (להלן: בר"ר), פד, כא, עמ' 1026 ובמנחת יהודה על אתר; הרב מ"מ כשר, תורה שלמה, חלק ששי, כרך ז, ירושלים תרח"ץ, עמ' 1437, מאמר ר בביאור.

³ בר"ר פב, ח, עמ' 986-987, והמקבילות המוזכרות בציונים ובמנחת יהודה שם; הרב מ"מ כשר, שם, חלק חמישי, ירושלים תרצ"ו, עמ' 1357, מאמר עו בביאור.

⁴ בבא בתרא כג ע"א-ע"ב. ראו עוד הרב מ"מ כשר, שם, חלק שביעי, כרך ח, ירושלים תרח"ץ, עמ' 1682, מאמר פד בביאור.

⁵ "פרקי ר' אלעזר", מהדורת מ' היגער, חורב י (תש"ח), פרק חמשה ושלשים, עמ' 206.

⁶ והשוו לדבחי"א ב: ג.

⁷ בבר' מו: י נזכר אחד מבני שמעון כ"שְׂאוּל בֶּן הַפְּנֵעֲנִית", וכן בשמ' ו: טו. וראו בר"ר, פ, יא, עמ' 966-967, ששם נזכר שמעון נשא את דינה. בביאורים פרשניים אחדים בספרות הראשונים מובא בשם "מדרש" שלא הגיע לידינו על יסוד הכתוב "אֲשֶׁר יָלְדָה אֶתָּהּ לְלוֹי בְּמִצְרַיִם" (במ' כו: נט) שאשתו של לוי "אותה" שמה. ראו הרב מ"מ כשר, שם, חלק ארבעים ושלשה, ירושלים תשנ"ב, עמ' 64-63, מאמרים קד-קה בביאור.

⁸ דיון בדעות אחדות בשאלה מי מנשי יעקב הייתה בחיים בעת ירדתו למצרים, ראו ש' הכהן, "כל הנפש לבית-יעקב הבאה מצרימה שבעים", דף שבועי לפרשת "ויגש" תשס"ה (מס' 579).

עוד אישה שאפשר לדון בהכללתה בהגדרת "בנות בניו" של יעקב שנכנסו עמו למצרים היא יוכבד בת לוי. יוכבד מוזכרת במקרא לראשונה בפרשתנו: "וַיִּקַּח עֲמֶרְם אֶת יוֹכָבֵד דִּדְתוֹ לִוִּי לְאִשָּׁה וַתֵּלֶד לוֹ אֶת אֶהֱרֹן וְאֶת מֹשֶׁה וְשְׁנֵי חַיֵּי עֲמֶרְם שָׁבַע וְשָׁלְשִׁים וּמָאתַיִם שָׁנָה" (ו: כ). ברשימות היוחסין של בני יעקב בספר במדבר יוכבד מוזכרת כמי שנולדה במצרים: "וְשֵׁם אִשְׁתּוֹ עֲמֶרְם יוֹכָבֵד בַּת לִוִּי אֲשֶׁר יָלְדָה אֹתָהּ לְלִוִי בְּמִצְרַיִם וַתֵּלֶד לְעֲמֶרְם אֶת אֶהֱרֹן וְאֶת מֹשֶׁה וְאֶת מֶרְיָם אֲחֹתָם" (כו: נט). על אף כתוב זה יש כמה גישות בשאלה היכן אמנם נולדה, בזיקה לדיון בנכללים במניין שבעים בני יעקב שירדו מצרימה, שכן בפרטיהם אתה מוצא שבעים חסר אחד. בבראשית רבה הובעו כמה דעות בשאלה מי השלים מניין זה: יוכבד, הקב"ה, יעקב, חושים בן דן או שרח בת אשר.⁹ אשר ליוכבד – לדעה אחת המובאת שם, עיבורה היה בארץ, ולידתה במצרים, ולדעה אחרת – היא נולדה בכניסה למצרים. הדעה ששרח השלימה את המניין מניחה שנמנתה פעמיים, כנראה בשל אריכות ימיה.¹⁰ לדברי רבקה רביב,¹¹ הדעה שיוכבד היא זו שהשלימה את המניין יכולה לתת מענה גם לתמיהה בדבר חיסרון במניין בני לאה, שבפרטיהם מצויים שלושים ושלושה חסר אחד. ואולם יש להזכיר את דעתו של יוסף היינמן, שיסוד הדרשה ששרח השלימה את המניין הוא דרשת הכתוב: "אֲנֹכִי שָׁלְמִי אֶמוּנִי יִשְׂרָאֵל" (שמ"ב כ: יט), האמורה על השלמת מניין יוצאי מצרים, ומשם הועבר מוטיב זה לשאר הדרשות בדבר מי שהשלים את מניין יורדי מצרים.¹²

דמות נשית אחרת שהייתה נכדת יעקב לפי המוזכר ב"פרקי רבי אליעזר" היא אסנת בת דינה שנאנסה ע"י שכם. בני ישראל ביקשו להרגה, שעתה יאמרו בכל הארץ שיש בית זנות בבית יעקב, אולם יעקב הביא ציץ זהב ששם הקודש כתוב בו, תלה על צווארה ושלחה והלכה. המלאך מיכאל הורידה מצרימה לבית פוטיפרע, ושם נישאה ליוסף.¹³ לפי השקפה זו נולדה אסנת בארץ אולם לא ירדה עם יעקב מצרימה אלא הורדה לשם בהזדמנות אחרת. את אסנת אין להכליל גם בהגדרת "בנות בניו" של יעקב, כי אם "בנות בנותיו".

ככמה דרשות נזכרת קבוצת נשים אנונימית המתכנה "בנותיו של אשר" או כיוצא בזה. נשים אלה מוזכרות בבר"ר בדרשה לכתוב "וַתֵּאמֶר לְאָה בְּאֶשְׁרֵי כִּי אֶשְׁרוּנִי בְּנוֹת" (ל: יג): 'ובני אשר ימנה וישוה וגו' 'הוא אבי ברזית' (דבהי"א ז: ל-לא).¹⁴ ר' לוי ור' סימון ר' לוי אמר שהיו בנותיהן נאות והיו נשואות לכהנים שנמשחו בשמן זית, ר' סימון אמר שהיו בנותיהן נאות והיו נשואות למלכים שנמשחו בשמן זית.¹⁵

דרשה זו נטועה בכתוב המזכיר את שרח בת אשר, ומוטעם שנודעו לאשר בנות נוספות. ייחוס בנות לשבט זה יש לזקוף לריבוי האוכלוסין שבו התברך, כנזכר ב"ספרי דברים": "'ברוך מבנים אשר' (לג: כד) – אין לך בכל השבטים שנתברך בבנים כאשר".¹⁶ ואולם הדרשה בבר"ר מוסבת על צאצאות מתקופה מאוחרת יותר. המוטיב בדבר "בנותיו של אשר" מצוי שם גם בדרשה אחרת: "'מאשר שמנה לחמו' (בר' מט: כ) שבנותיו נאות שנאמר 'כי אשרוני בנות', וכן הוא אומר 'יהי רצוי אחיו' (דב' לג: כד) בבנותיו".¹⁷ דרשה זו היא בעלת אופי כללי, ועשוי להשתמע ממנה שמדובר בבנות שחיו בזמן יעקב אבינו.¹⁸

בעיוננו זה הראנו דמויות נשים אחדות נוספות, שלפי ספרות האגדה היו צאצאות ישירות של יעקב אבינו, מהן דמויות ספציפיות שנולדו קודם הכניסה למצרים, מהן דמויות קיבוציות. כנזכר לעיל, מקורות אלה רובם בעלי אופי דרשני מובהק.

ואשר להכללת אחדות מצאצאות יעקב – דינה בת יעקב, שרח בת אשר ויוכבד בת לוי, במניין שבעים יורדי מצרים, מעניין לציין את הנזכר בביאור אנונימי מבית מדרשם של בעלי התוספות. ברשימת שבעים בני יעקב באי מצרים שבספר בראשית מופיעות כל האותיות מלבד האות ט"ת, כבעשרת הדיברות שניתנו לישראל לאחר רד"ו שנים. על זה אמר דוד את המזמור "למנצח מזמור לדוד יענך ה' ביום צרה" (תה" כ),

⁹ בר"ר צד, ח, עמ' 1182-1180 והמקבילות המוזכרות בציונים ובמנחת יהודה שם.

¹⁰ י' היינמן, **אגדות ותולדותיהן**, ירושלים 1974, עמ' 58, 218.

¹¹ ר' רביב, "בשבעים נפש ירדו אבתיך מצרימה", **דף שבועי** לפרשת "ויגש" תש"ס (מס' 318).

¹² י' היינמן, שם, עמ' 59.

¹³ "פרקי ר' אליעזר", מהדורת מ' היגער, חורב י (תש"ח), פרק שלשה ושבעים, עמ' 210 (קליין במאמרו "בנות יעקב" הזכיר קצרות (הערה 2) משמו של ילקוט שמעוני, עד נוסח מאוחר, שאסנת הייתה בתם של שכם ודינה). וראו עוד מדרש אגדה, מהדורת בובר, בראשית מא, מה, עמ' 97; מסכת סופרים, מהדורת היגר, ניו יורק תרצ"ז, הוספה א, ה, עמ' 371. ועיינו הרב מ"מ כשר, תורה שלמה, חלק ששי, כרך ז, ירושלים תרצ"ץ, עמ' 1555-1556, מאמר קיא בביאור.

¹⁴ והשוו לבר' מו: מז.

¹⁵ בר"ר עא, י, עמ' 835.

¹⁶ **ספרי דברים**, מהדורת א"א פינקלשטיין, פסקה שנה, עמ' 419.

¹⁷ בר"ר צט, יב, עמ' 1282.

¹⁸ הדרשות על "בנותיו של אשר" זכו להרחבה במקורות מדרשיים מאוחרים, ובדעתי לייחד למכלול הדרשות בנושא זה עיון נפרד.

שיש בו שבעים מילים, ונעדרת ממנו האות טי"ת. מניין המילים מ"יענך" ועד סוף המזמור הוא שישים ושבע, כנגד מספר זה של זכרים שנכנסו למצרים, והכתוב הפותח "למנצח מזמור לדוד", הוא בן שלוש מילים כנגד שלוש הנקבות: דינה, שרח ויוכבד.¹⁹ עוד ראוי להוסיף שב"ליקוטי מוהר"ן" (אסופת דרשות שנשא רבי נחמן מברסלב וכונסו בידי תלמידו רבי נתן), נאמר: "וזהו כלל, כי כל נפש מישראל הוא מושרש בע' נפש של בית יעקב. וע' נפש של בית יעקב, מושרשים בע' פנים של תורה".²⁰ נראה שמתפישה זו עולה שלנשים שנכללו במניין שבעים נפש בית יעקב נודעת בחינה אישית וייחודית משל עצמן בתורה.²¹

ד"ר יעל לויין
ירושלים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

¹⁹ תוספות השלם: אוצר פירושי בעלי התוספות, חלק ד, מהדורת י' גליס, ירושלים תשמ"ה, עמ' רמג, לבראשית מו:יז, אות ג. אשר להיעדרות האות טי"ת ממזמור כ' מעניין להזכיר שבמדרש תהלים (מהדורת בובר, כ, ב, עמ' 173) נאמר שתשעה פסוקי מזמור זה הם כנגד חודשי עיבור האישה. אמנם יש עשרה פסוקים במזמור, אולם הכתוב הפותח אינו נחשב מן המניין.

²⁰ ליקוטי מוהר"ן, ניו יורק תשל"ח, קמא, סימן לו, א, נ ע"א.

²¹ עיינו: D. Heshelis, *The Moon's Lost Light*, Southfield, Michigan 2006, p. 109.